

Rob Sewell

Vad är orsaken till kapitalistiska kriser: Underkonsumtion eller överproduktion?

Ur *Avanti* 6/11 2014

”Vad menade Marx med de kapitalistiska motsättningarna?” undrar Samuel Brittan, en högerekonom som skriver i *Financial Times*. ”I grund och botten att systemet producerade en ständigt ökande mängd varor och tjänster, som en utarmad och proletariserad befolkning inte hade råd att köpa. För 20 år sedan, efter Sovjetsystemets sönderfall, skulle detta ha verkat föråldrat. Men man bör ta ännu en titt på det, med tanke på den ökande koncentrationen av rikedomar och inkomster.”¹

I och med den kapitalistiska krisens återkomst har intresset för Marx ekonomiska teori ökat på nytt. Till och med borgerliga ekonomer har tvingats att i större utsträckning kommentera Marx’ idéer, om än bara för att avfärda dem. Knappt en dag passerar utan någon slags Marx-referens i finansstidningarna. Föga förvånande har detta intresse inneburit att det är Marx kristeori som hamnat i fokus.

Intresset har bidragit till att återuppliva kontroversen kring underkonsumtionsförklaringen av kriser, vilken, i stora drag, kopplar samman kapitalismens svårigheter – särskilt under kris – med en brist på efterfrågan i ekonomin. Kapitalismen har enligt denna teori en inbyggd tendens att producera mycket mer än konsumenterna kan absorbera. Modern underkonsumtionsteori är nära kopplad till John Meynard Keynes, som trodde att bristen på ”effektiv” efterfrågan skulle kunna lösas genom statlig intervention i form av underskottsfinansiering.

Teorier om ”underkonsumtion” blandas ofta ihop med Marx’ idéer. Men dessa är inte desamma, som Marx för länge sedan förklarat. Även om underkonsumtion definitivt existerar för massorna – vilket alla arbetare kan intyga – så är det inte den direkta orsaken till den kapitalistiska krisen.

Idén att underkonsumtion är krisernas orsak föregår Keynes – och till och med Marx. Den återfinns i de stora utopiska socialisternas verk, däribland Robert Owens. De mest kända förespråkarna av detta synsätt är emellertid Jean Charles Sismondi (1773-1842), Thomas Malthus (1766-1834) och Johann Karl Rodbertus (1805-1875).

Den mest konsekventa och utvecklade versionen av teorin, såväl som den minst vulgariserade, lades fram av Sismondi. Som Engels pångterade: ”Metoden att förklara kriserna med under-

¹ *Financial Times*, 26 augusti, 2011. (vår övers.)

konsumtionen härrör från Sismondi, och har hos honom en viss mening.”² Även Marx tillskrev den ”viss mening”, vilket kan läsas ur hans skrifter i frågan.

Sismondis viktigaste verk *Nouveaux principes d'économie politique* (Nya principer för den politiska ekonomin) publicerades 1819. I denna bok hävdade han att allmänna kriser berodde på överkapacitet, vilket i sin tur berodde på separeringen av bytesvärdet från samhällets behov och önskemål. Enligt Sismondi uppstod inte överproduktion av varor på grund av att folkets behov blivit tillgodosedda och mer därtill, utan på felfördelningen av inkomster och massornas fattigdom, vilket resulterade i en bristande efterfrågan. I korthet menade han att arbetarklassen inte får tillräckligt betalt för att köpa tillbaka de produkter de själva producerat, vilket alltid är fallet under kapitalismen.

Says lag

Även om hans perspektiv var ensidigt, så hade Sismondi inte helt fel i denna gissning. Sannerligen gjorde han ett stort antal korrekta observationer, som också Marx accepterade. Det var Sismondi, till exempel, som påpekade Jean Baptiste Says misstag (som hade stöd av James Mill och David Ricardo) att varje försäljare möter en motsvarande köpare (”Says lag”), vilket gjorde att de såg allmän överproduktion som omöjlig. Enligt dem skulle ekonomin alltid hamna i jämvikt, vilket uppenbart inte stämde. Denna vulgära teori om jämvikt är det verkliga ursprunget till den ”effektiva marknadshypotesen”, som gick ut på att ekonomin, om den lämnades orörd, skulle nå ett optimalt tillstånd. Detta var den politiska ekonomins huvudsakliga doktrin – ända till dess felaktighet avslöjades 2008-2009 genom produktivkrafternas största kollaps på generationer.

Till skillnad från de vulgära borgerliga ekonomer som avfärdade kriser, såsom J.B. Say, förstod Sismondi att kriser var inneboende i varuproduktionsprocessen. Hans förståelse för den kapitalistiska krisens egentliga natur var emellertid – även om den var mer avancerad än de borgerliga ekonomernas – begränsad och ganska ensidig. Kapitalismens egentliga natur och systemets centrala motsättningar, som tydligt fanns där, undgick honom. Men trots hans tillkortakommanden hyllade Marx honom som en originell tänkare som, bland de klassiska ekonomerna, var den som strävade mot en förståelse för kapitalismen och dess tendens till att hamna i kris. I detta avseende var han vida överlägsen David Ricardo, den enastående representanten för den klassiska borgerliga politiska ekonomin.

”Sismondi är djupt medveten om den kapitalistiska produktionens motsägelser”, skrev Marx,

”han är medveten om att, å ena sidan, dess former – dess produktionsförhållanden – stimulerar en obegränsad utveckling av produktivkrafterna och av rikedom; och att, å andra sidan, dessa förhållanden är villkorliga: att deras motsättningar mellan bruksvärde och bytesvärde, varor och pengar, inköp och försäljning, produktion och konsumtion, kapital och lönearbete, etc., antar allt större dimensioner i takt med att produktivkrafterna utvecklas.”

Marx fortsätter:

”Han är särskilt medveten om den grundläggande motsättningen: å ena sidan obegränsad utveckling av produktivkrafterna och ökning av rikedom som, samtidigt, består av varor som måste förvandlas till pengar; å andra sidan att systemet är baserat på det faktum att massan av producenter är begränsade till det nödvändiga. Därför, enligt Sismondi, är kriser inte tillfälliga olycksfall, som Ricardo hävdar, utan absolut nödvändiga utbrott – som sker i stor skala och under bestämda perioder – av de inneboende motsägelserna.”³

² Engels, *Anti-Dühring*, s. 398, Stockholm, 1944.

³ Marx, *Teorier om mervärdet*. (vår övers.)

Även om han erkände Sismondis stora bidrag var Marx fortfarande väl medveten om hans tillkortakommanden och begränsningar, precis som med alla de klassiska ekonomerna:

”Han [Sismondi] kritiserar kraftfullt den borgerliga produktionens motsägelser, men förstår dem inte, och förstår följaktligen inte den process varigenom de kan lösas. I grunden till hans argument finns, emellertid, i själva verket en antydning till att nya former av beslagtagande av rikedom måste motsvara produktivkrafterna och de materiella och sociala villkoren för produktion av rikedom som utvecklats inom det kapitalistiska samhället; att de borgerliga formerna bara är övergångsformer, i vilka rikedomen endast antar en motsägelsefylld existens och överallt samtidigt verkar som dess motsats.”⁴

Malthus

Thomas Malthus hade inget att tillägga utöver vad Sismondi redan hade skrivit. Malthus, den reaktionära apologeten⁵ och ärkevulgariseraren, gjorde ett grovt försök att använda dessa argument för att rättfärdiga intressena hos ”aristokratin, kyrkan, ämbetsmännen, parasiterna, etc.” Marx anklagade Malthus för att plagiera Adam Smiths svaga sida och göra en karikatyr av Sismondi.⁶

Marx utvecklade sina egna idéer om de kapitalistiska kriserna på grundval av djupgående studier och kritik av alla de klassiska ekonomerna, framförallt dess framträdande representanter såsom Adam Smith och David Ricardo. Även om Marx inte hann skriva en särskild bok om kapitalistiska kriser, så finns hans kristeori närvarande i hans ekonomiska verk, särskilt i *Kapitalet* och *Teorier om mervärdet*.

Profitkvoten

Vissa hävdar att profitkvotens fallande tendens är den verkliga orsaken till kapitalistiska kriser, men detta är felaktigt och Marx erkände den aldrig som detta. Även om det utan tvivel är en viktig tendens under kapitalismen, fungerar den som en långsiktig tendens som tynger systemet. Marx uttryckte sig i oerhört precisa ordalag, att motverkande faktorer förvandlade denna lag till en tendens, och beskrev den som ”denna dubbelsidiga lag”. Han förklarade vidare: ”Så verkar lagen bara som tendens, vars verkan framträder på ett märkbart sätt bara under bestämda förhållanden och under förloppet av långa perioder.”⁷

Det har förekommit långa perioder då profitkvoten minskade. Så var fallet under den långa perioden av kapitalistiskt uppsving som följde andra världskriget. Men det har också funnits långa perioder när profitkvoten har ökat, till exempel de senaste trettio åren. Därför måste vi leta på andra håll efter en förklaring till kriser, vilket Marx blottlägger i sina utförliga verk om politisk ekonomi.

I *Teorier om mervärdet*, som Engels beskrev som *Kapitalets* fjärde band, ger Marx en klar beskrivning av kapitalismens *grundläggande* motsägelse:

”Faktumet att den borgerliga produktionen är underkastad sina egna inneboende lagar – å ena sidan att utveckla produktivkrafterna som om produktionen inte ägde rum på en snävt begränsad social grund, medan den, å andra sidan, kan utveckla dessa krafter endast inom dessa snäva gränser – är *den djupaste och mest dolda orsaken till kriser*, till de förfärliga inneboende förhållanden som den borgerliga produktionen vilar på och som, till och med vid en snabb anblick, avslöjar det som en endast övergående historisk form.

⁴ Ibid. (vår övers.)

⁵ Apologet är en som försvarar en ofta kritiserad åsikt. Övers. anm.

⁶ Ibid. (vår övers.)

⁷ *Kapitalet*. Tredje boken, s. 218, 1978.

Detta förstår Sismondi grovt, men likväl korrekt, till exempel som en motsägelse mellan produktion för produktionens skull och distribution som gör absolut produktivutveckling omöjlig.” [vår kursiv]⁸

Marx fastslog många gånger att den yttersta orsaken till kapitalistiska kriser är *överproduktion*. Men detta är inte överproduktion i förhållande till vad människor behöver eller vill ha. I en marknadsekonomi refererar överproduktion endast till det som går att sälja lönsamt.

”Engelsmännen, till exempel, tvingas låna ut sitt kapital till andra länder för att skapa en marknad för sina varor”, förklarade Marx.

”Överproduktion, creditsystemet, etc. är sätt som den kapitalistiska produktionen försöker bryta sig igenom sina egna barriärer och producera över och bortom sina egna gränser ... Därför uppstår kriser, som samtidigt driver den framåt och förbi [sina egna begränsningar] och tvingar den att sätta på sjumilastövlar, för att utveckla produktivkrafterna till en nivå som endast skulle kunna nås mycket långsamt inom dess egna ramar.”⁹

Marx upprepar denna poäng om och om igen i sina verk.

”Överproduktion är särskilt betingat av den allmänna lagen för den kapitalistiska produktionen, nämligen att producera till den begränsning som sätts av produktivkrafterna (det vill säga möjligheten att med en given kapitalmängd utsuga den största möjliga mängden arbetskraft) utan hänsyn till de existerande begränsningarna på marknaden eller de behov som är uppbackade av betalningsförmågan.”¹⁰

Reproduktionsprocessen

I *Kapitalets* andra band, förklarar Marx återigen:

”Storleken av den varumängd, som den kapitalistiska produktionsprocessen frambringar, bestäms av produktionens eget omfång och av dess eget utvecklingsbehov, däremot inte av en förutbestämd grad av tillgång och efterfrågan eller av behov som skall tillgodoses. Förutom andra industrikapitalister, kan storindustrins direkta kunder egentligen inte vara andra än partihandeln. Inom vissa gränser kan reproduktionsprocessen fortsätta i oförändrad eller till och med utvidgad skala, trots att de varor, som frambringas, i verkligheten inte ingår vare sig i den individuella eller den produktiva konsumtionen. Varornas konsumtion utgör inte något led i det kapitalvårdningskretsloppet, som frambringat dem. Så snart till exempel garnet är sålt, kan det kapitalvärde, som garnet representerar, återigen påbörja sitt kretslopp, till att börja med oavsett vad som har skett med det

⁸ Marx, *Teorier om mervärdet*. (vår övers.)

⁹ Ibid. (vår övers.)

¹⁰ Ibid. (vår övers.)

försålda garnet. Så länge produkterna blir sålda, går allt sin gilla gång, sett från kapitalistens ståndpunkt. Hans kapitalvärdes kretslopp avbrytes inte.”¹¹

Marx förklarar sedan att denna expansion gör att hela reproduktionsprocessen kan fullbordas. Varorna staplas emellertid på hög och ligger osålda i detaljhandlarnas händer och förblir på marknaden. ”Nu följer den ena varuströmmen efter den andra”, skriver Marx,

”och det visar sig till sist, att det tidigare flödet endast skenbart har uppslukats av konsumtionen. Varukapitalens inbördes konkurrens på marknaden skärpes, och de som kommer efter tvingas att sälja under priset, endast för att överhuvud få en chans att sälja. Betalningsterminerna börjar förfalla, långt innan de tidigare varuströmmarna ännu har hunnit förvandlas till pengar. Ägarna blir insolventa (kan inte längre betala sina skulder i tid, ö.a.) och måste sälja till vilket pris som helst för att få in kontanter. Dyliga försäljningar har absolut ingenting att göra med efterfrågans verkliga nivå. De bestäms inte av efterfrågan på varor utan av *efterfrågan på betalningsmedel*, av den absoluta nödvändigheten att förvandla varor till pengar. Så bryter krisen ut. Den visar sig inte genast i minskad efterfrågan på individuella konsumtionsvaror, men däremot i minskad efterfrågan på produktionsmedel, det vill säga reproduktionsprocessen avtar.”¹²

Samma poäng upprepas i volym tre av *Kapitalet*, där Marx (än en gång) betonar den grundläggande motsättningen i det kapitalistiska produktions sättet:

”Den yttersta grunden till alla verkliga kriser förblir alltid massornas fattigdom och begränsade konsumtion i dess motsättning till den kapitalistiska produktionens drift att utveckla produktivkrafterna som om bara samhällets absoluta konsumtionsförmåga bildade dess gräns.”¹³

Överproduktion

En del ”smarta” människor har försökt komma runt denna tydliga förklaring genom att hävda att detta påstående endast är en isolerad fras, en ”beskrivning”, eller ”endast ett retoriskt grepp”. Men till och med den hastigaste undersökning av hans verk visar att så inte är fallet. Denna förklaring är långt ifrån en isolerad och slumpartad anmärkning, och tvärtom faktiskt helt central för Marx kristeori. Denna teori baserar sig inte på teorin om ”underkonsumtion”, vilken i bästa fall är fullständigt ensidig, utan på den centrala motsättningen under kapitalismen, det vill säga överproduktion. Marx och Engels hade redan anspelat på denna sak i *Kommunistiska manifestet*, där överproduktion beskrivs som en epidemi ”vilken skulle ha förefallit alla andra epoker som en orimlighet: överproduktionens epidemi.”

Det var ingen annan än revisionisten¹⁴ Eugen Dühring som lånade och vulgariserade förklaringen av kriser med ”underkonsumtion”, vilken han la fram i polemik mot Marx teori om

¹¹ *Kapitalet*. Andra boken, s. 69, 1985. (här något bearbetad övers.)

¹² *Ibid*, s. 70.

¹³ *Kapitalet*. Tredje boken, s. 438, 1978.

¹⁴ Revisionist är en som förespråkar reformer inom det bestående samhället, inte revolution, som lösningen för att uppnå socialism. Övers. anm

överproduktion. Engels poängterade: ”Från Sismondi har Rodbertus lånat den, och efter Rodbertus har herr Dühring i sin tur skrivit av den på sitt vanliga vårdslösa sätt.”¹⁵

Det blev Engels uppgift att, med Marx hjälp, vederlägga professor Dührings falska teorier. Svaret blev så omfattande att serierna av artiklar som blev publicerade i den tyska parti-pressen snart blev en bok som hette *Anti-Dühring*, som först dök upp 1878, och har blivit etablerad som en av de grundläggande klassikerna inom marxistisk teori.

Det är av yttersta vikt, när man diskuterar kapitalistiska kriser, att *förklaringen i Anti-Dühring inte innehåller en enda referens till profitkvotens fallande tendens*. Ja, inte ett enda litet ord – inte ens ett ”retoriskt grepp” står att finna i ämnet. Vissa akademiska ”marxister” irriteras enormt av denna tystnad. De är så irriterade att de till och med har försökt argumentera för att Engels syn inte överensstämde med Marx, det vill säga, att Engels egentligen inte var marxist!

Typisk i detta avseende är professor M.C. Howard och universitetslektor i ekonomi J.E. King, som i deras *A History of Marxian Economics* informerar oss om att Engels ”tolkade Marx idéer på sitt eget, särskilda sätt” och ”kom inte närmare än Marx till att skapa en sammanhållen ekonomisk kristeori.” Därefter får vi av dessa lärda kritiker höra att:

”Faktiskt, genom att negligera profitkvotens fallande tendens, gjorde han avkall på en viktig pelare i Marx kristeori – även om nästan alla marxistiska ekonomer innan 1929 gjorde samma sak.” De kommer till denna slutsats: ”Kontroversen rasar fortfarande om Engels senare egna tankar utgjorde en egen ’Engelsism’ som, med dess egen determinism och dess användning av naturvetenskapligt tänkande för studiet av den mänskliga historien, är separat från och antagonistisk gentemot Marx egen filosofi och analysmetod ... Det är tänkbart att Engels tog ett medvetet beslut att förtrycka de verk av Marx vars humanistiska inriktning han (under 1880-talet) hade mycket liten sympati för.”¹⁶

Detta är ogrundade och påhittade anklagelser, som saknar varje förankring i verkligheten, men som torgförs på universiteten som så mycket annat billigt skvaller. De är en del av den akademiska världen, som är skild från marxismen men försöker göra avtryck genom att fabricera skiljelinjer mellan Marx och Engels. De må ha läst alla de rätta böckerna, men deras åsikter är inte till stor nytta för varken marxister eller någon annan som söker en vetenskaplig åskådning.

Men kan det verkligen vara sant, som de förslog, att Engels missförstod eller förvrängde Marx ekonomiska synsätt – i detta fall i hans klassiska verk *Anti-Dühring*? Nej, det är inte sant, och av en mycket bra anledning: Även om denna bok skrevs av Engels, lästes och godkändes de färdiga utkasterna av Marx, som också bidrog med ett helt avsnitt till den. Vilket avsnitt skrev Marx? Emedan Engels koncentrerade sig på filosofi, historia och vetenskap, *var det Marx själv, vilket Engels erkände, som skrev ett långt avsnitt om ekonomi i Anti-Dühring*.

Eftersom boken skrevs mer än ett decennium efter att utkasterna till *Kapitalet* hade blivit färdigställda, och eftersom Marx dog ungefär fem år efter dess publicerande, kan avsnittet om ekonomi i *Anti-Dühring* ses som Marx slutgiltiga tankar om kapitalistiska kriser. De är i vart fall det sista han skrev i ämnet.

Anti-Dühring

Vi kommer att behandla profitkvotens fallande tendens i en framtida artikel och därför är det i den här artikeln tillräckligt att konstatera att de synpunkter som framförts i *Anti-Dühring* representerar både Marx’ och Engels’ inställning vilken, trots alla försök från revisionistiskt håll att visa att de skilde sig åt, var *identisk*. Låt oss se vad Engels (och Marx) skrev i *Anti-Dühring*:

¹⁵ Engels, *Anti-Dühring*, s. 398, Stockholm, 1944.

¹⁶ Howard & King, *A History of Marxian Economics*, vol. 1, s. 17. (vår övers.)

”Vi har sett hur under den nuvarande produktionsanarkin den till högsta potens stegrade förmågan av maskinell fullkomning för den enskilde industrikapitalisten förvandlas till ett tvångsbud att ständigt förbättra sina maskiner, att ständigt öka deras produktionskraft. Redan den faktiska möjligheten att utvidga produktionsområdet blir för honom till ett dylikt tvångsbud. Storindustrins enorma expansionskraft, vid sidan av vilken gasernas expansionskraft är rena barnleken, framträder nu som ett kvalitativt och kvantitativt expansions/behov/, som trotsar varje mottryck.¹⁷

Efter att ha beskrivit produktivkrafternas enorma utveckling under kapitalismen, som styrs av en lagbundenhet, går författaren vidare och förklarar den grundläggande motsättning som plågar det kapitalistiska systemet. Nämligen den enorma avsättningen av varor till marknaden som till slut spränger dess ramar:

”Mottrycket bildas av *konsumtionen, avsättningen, marknaden för storindustrins produkter.*”, förklarar Engels, ”Men marknadens utvidgningsförmåga, såväl utåt som inåt, behärskas i första hand av helt andra, långt mindre energiskt verkande lagar.”¹⁸

Här beskriver Engels (och Marx) en klyfta som öppnas mellan produktion och konsumtion, som verkar genom olika lagar; vissa mer kraftfull än andra. ”*Marknadens utvidgning kan inte hålla jämna steg med produktionens utvidgning. En kollision blir oundviklig...* Den kapitalistiska produktionen ger upphov till ett nytt ödesdigert kretslopp.” Han poängterar samma sak i förordet till den engelska upplagan av *Kapitalet* i november 1886: ”Medan produktivkrafterna växer i geometrisk (logaritmisk) serie, ökar marknadernas omfång i bästa fall i aritmetisk (linjär) serie.”¹⁹

Så vad kan man säga karaktäriserar dessa kriser under kapitalismen? Engels förklarar, ”Och dessa krisers karaktär är så starkt utpräglad, att Fourier satte huvudet på spiken när han betecknade den första av dem som *crise plétorique*, en kris på grund av överflöd.”²⁰ *De var med andra ord överproduktionskriser.*

Detta upprepar helt enkelt vad Marx hade förklarat på annat håll. Till exempel i första bandet av *Kapitalet*:

”Fabriksdriftens oerhörda språngvisa expansion och dess beroende av världsmarknaden leder oundvikligen till en hektisk produktion och därav följande överfyllda marknader, som återigen medför förlamning av produktionen. Industrins livslopp kännetecknas av perioder av jämn drift, högkonjunktur, överproduktion, kriser och stagnation.”²¹

För att förklara den marxistiska teorin om kriser, omkullkastar Engels försöken av Eugen Dühring att förklara kriserna med ”massornas underkonsumtion”. Engels gör en tydlig skillnad på underkonsumtion (som alltid har funnits i klassamhället, som ett resultat av folkflertalets fattigdom) och fenomenet med överproduktion, som endast är tillämpligt i en analys av den kapitalistiska ekonomin.

Bruksvärden

Förkapitalistiska samhällen var enkla ekonomier, främst baserade på produktion av bruksvärden. Fenomenet med överproduktion var okänt i dessa samhällen, som drogs med det motsatta problemet, nämligen problemet med *underkonsumtion* sprunget ur bristen på bruksvärden. Denna brist var ett resultat av produktivkrafternas låga utvecklingsnivå,

¹⁷ Engels, *Anti-Dühring*, s. 379, Stockholm, 1944.

¹⁸ *Ibid*, s. 379. (vår kursiv)

¹⁹ *Kapitalet*. Första boken, s. 23, 1997. En geometrisk serie innebär en exponentiell ökning och en aritmetisk serie innebär en konstant ökning.

²⁰ Engels, *Anti-Dühring*, s. 380, Stockholm, 1944.

²¹ *Kapitalet*. Första boken, s. 394, 1997.

naturkatastrofer (torka, pest, olika farsoter) men också av krig, vilket var vanligt i dessa samhällen.

Överproduktion finns inte någon annan samhällsform och är alltså utmärkande för kapitalismen. Den kommer ur den varuproducerande marknadsekonomin och dess anarkistiska funktionssätt. I kapitalismen har produktionssättet revolutionerats till den grad att samhällets grundläggande sociala behov tillfullo skulle kunna tillfredsställas, om produktionen hade planerats och organiserats rationellt. Produktivkrafternas utveckling har fullständigt sprängt den kapitalistiska ekonomins och de privata egendomsförhållandenas ramar.

En rationell och planerad ekonomi skulle på en relativt kort tid kunna öka arbetets produktivitet och därmed avsevärt öka levnadsstandarden för den överväldigande majoriteten av befolkningen. Problemet är att produktionen under kapitalismen inte är planerad. Den är istället inriktad på vinstmaximering och dominerad av blinda marknadskrafter. Här har vi motsättningen mellan samhällelig produktion och individuell tillägnelse, där kapitalisterna tillägnar sig den rikedom som produceras av arbetarklassens arbete.

Överproduktion uppstår under kapitalismen eftersom den obegränsade strävan att ständigt utöka produktionen kommer i kollision med marknadsekonomin begränsade ramar. Massor av människor vill och behöver saker, men har inte pengar att köpa dem. Enligt borgerliga nationalekonomer saknar de ”effektiv efterfrågan”. Det märkliga fenomenet överproduktion, där överskottsvaror – produkter som produceras för försäljning – inte kan säljas, uppstår ytterst ur det faktum att arbetarklassen inte kan köpa tillbaka det fulla värdet av vad den producerar. Profit är arbetarklassens obetalda arbete. Detta förhållande är fullkomligt irrationellt från varje vettig synpunkt, och uppstår ur marknadsekonomin anarkiska funktionssätt och klasstrukturen i det kapitalistiska samhället.

Underkonsumtion finns även under kapitalismen, vilket varje arbetare kan vittna om. Maskiner eller byggnader skapar inget mervärde eftersom de helt enkelt överför sitt eget värde till de varor som produceras. Bara mänsklig arbetskraft kan skapa nytt värde. Arbetarklassen får mindre i lön än värdet av det som de producerar. Det obetalda arbetet är källan till allt mervärde, och det är detta som kapitalisterna lägger beslag på. Arbetarna kan aldrig köpa tillbaka det som de producerar eftersom de bara får tillräckligt för att försörja sig själva och sina familjer. Som Marx förklarade är problemet inte att förklara varför det är kris, utan varför kapitalismen inte befinner sig i permanent kris från dag ett.

Det kapitalistiska systemet kommer emellertid runt problemet med otillräcklig efterfrågan genom att dela upp och separera ekonomin i två delar; dels produktion av konsumtionsvaror och dels produktion av kapitalvaror (produktionsmedel).

”En del av kapitalisterna producerar varor som konsumeras *direkt* av arbetarna”, förklarade Marx.

”En annan del producerar antingen varor som endast *indirekt* konsumeras av arbetarklassen, i den mån de är en del av det kapital som krävs för produktion av livsnödvändigheter, till exempel råvaror, maskiner, etc, eller varor (lyxartiklar, ö.a.) som inte konsumeras av arbetarna alls, utan bara blir del av icke-arbetarnas reventy (inkomst, ö.a.)”²²

Så länge kapitalistklassen, som tillägnar sig mervärdet, tar överskottet och återinvesterar det i nya maskiner, byggnader och allmän infrastruktur, kan systemet utvecklas, men bara till priset av att förbereda vägen för en ny överproduktionskris. Med andra ord skapar det kapitalistiska systemet sin egen marknad genom en samverkan mellan de två delarna av produktionen (produktion av konsumtionsvaror och produktion av produktionsmedel) och övervinner

²² Marx, *Teorier om mervärdet*. (vår övers.)

tillfälligt denna inneboende motsägelse. Det enda problemet är att den ökade kapaciteten skapar ännu fler konsumtionsvaror som så småningom inte kan säljas, och vi har en ny kris. Men den enorma förstörelse av kapital som sker vid varje nedgång, lägger samtidigt grunden för en ny period av högkonjunktur, som i sin tur reproducerar samma motsättningar, fast på en högre nivå. Detta tar under kapitalismen formen av konjunkturcykelns upp- och nedgångar.

Obegränsad tillväxt

Arbetarklassens bristande köpkraft är därför bara den ena sidan av ekvationen. Mer betydande är kapitalisternas ständiga strävan efter obegränsad expansion genom att tillägna sig överskottet från arbetarklassens obetalda arbete. Denna dialektiska motsägelse ligger i hjärtat av det kapitalistiska systemet. Denna okontrollerade strävan att ackumulera och producera kommer förr eller senare stöta på gränsen för vad som kan konsumeras. Här har vi ett system med produktion för produktionens skull och ackumulering för ackumuleringens skull, som Marx förklarade. För att kunna sälja denna flod av varor tvingas kapitalisterna att sänka sina priser, lägre än kostnaden för produktionen, vilket resulterar i förluster, sjunkande vinster och sannolikt konkurs. Detta driver ut de svagare kapitalisterna och bereder marken för en ny uppgång i konjunkturen, baserat på en högre vinst.

”Massornas underkonsumtion, inskränkningen av konsumtionen till det för deras underhåll och fortplantning nödvändiga är tyvärr ingen ny företeelse”, förklarar Engels. ”Den har funnits lika länge som det funnits utsugande och utsugna klasser.”²³ Överproduktionskriser är emellertid ett nytt fenomen som växt fram specifikt ur det kapitalistiska produktionssättet. Därför är, ”underkonsumtionen sålunda ... en konstant historisk företeelse sedan årtusenden tillbaka” och, fortsätter Engels, ”den säger oss lika litet om orsakerna till att kriser förekommer för närvarande som den ger oss någon förklaring till att de inte tidigare förekommit.”²⁴

Han fortsätter sedan med att förklara den kapitalistiska produktionsformens grunder, som kännetecknas av den ”allmänna stockning i avsättning som uppstår under kriserna till följd av produktionsöverskott [som] kommit till synes först under de senaste femtio åren.”²⁵

Den marxistiska teorin om kriser är baserad på en dialektisk motsägelse: den obegränsade strävan att producera, vilket är unikt för det kapitalistiska produktionen, i kombination med massornas begränsade konsumtionsförmåga på grund av deras sociala ställning. Kapitalismen kan liknas vid en person som sågar av den gren han sitter på. Den både skapar och förstör marknaden samtidigt, genom att pressa mer och mer mervärde ur arbetarklassen, samtidigt som man försöker hålla nere lönerna på en minimumnivå. ”Den del som tillfaller arbetarklassen (räknat per capita)” förklarar Engels, ”ökar antingen endast långsamt och obetydligt eller inte alls, och kan under vissa omständigheter även falla.”²⁶ Detta blir i sin tur ett hinder för marknadens expansion och skapandet av mervärde, vilket vi ser i dagens situation med en långvarig nedgång och stora nedskärningar.

Lönepress

Kapitalisterna som helhet vill naturligtvis se en växande marknad. Varje enskild kapitalist skulle gärna se alla sina konkurrenter öka lönerna för sina anställda för att öka efterfrågan. Men när det gäller sina egna arbetare, är de fast beslutna att hålla nere lönerna för att minska kostnaderna och öka vinsten. Alla kapitalister tvingas till slut, drivna av konkurrensen, att

²³ Engels, *Anti-Dühring*, s. 396, Stockholm, 1944.

²⁴ *Ibid.*, s. 397.

²⁵ *Ibid.*, s. 397.

²⁶ Marx & Engels, *Selected Works* vol. 1, s. 148. (vår övers.)

pressa ned lönerna och därmed också efterfrågan. ”Produkten blir herre över producenten”, förklarar Engels.²⁷ De är alla fångade i denna kapitalismens motsägelse.

I ett slag mot Dühring, anmärker Engels att det ”så fordras ... en kraftig dosis ingrodd fräckhet för att förklara den nu inträdda stockningen i avsättningen av bomullsgarn och väv med de engelska massornas underkonsumtion och inte med de engelska bomullsfabrikanternas överproduktion”²⁸

Det bör noteras att ett sådant synsätt inte har något gemensamt med ståndpunkterna i en rad olika borgerliga nationalekonomiska skolor, de så kallade ”underkonsumtionisterna”, främst då Keynesianismen.

Marx själv kritiserade, i volym två av *Kapitalet* (skriven tio år före *Anti-Dühring*), metoden att förklara de kapitalistiska kriserna med ”underkonsumtion”. Konsumtionen i sig (eller snarare bristen på den) är inte den grundläggande orsaken, förklarade Marx. Om detta vore fallet, skulle problemet kunna lösas genom att öka massornas köpkraft. Detta är precis keynesianernas felaktiga argument. Marx bemöter detta så här:

”Det är en ren tautologi (omskrivning av samma sak, ö.a.) att påstå, att kriserna uppkommer av brist på köpkraftig konsumtion eller köpkraftiga konsumenter. Några andra konsumtionsformer än betalande känner det kapitalistiska systemet inte till, undantagandes *de sub forma pauperis* (fattiga understödstagares konsumtionsform) eller 'tjuvarnas'. Att varor är osäljbara, betyder inget annat än att inga solventa (med ekonomiska tillgångar, ö.a.) köpare eller konsumenter funnits (vare sig nu produkterna i sista hand är avsedda för den produktiva eller den enskilda konsumtionens behov).”²⁹

Marx fortsätter:

”Men om man vill ge denna tautologi ett sken av djupare motivering genom att säga, att arbetarna får för liten del av sin egen produkt, och att det onda alltså bleve avhjälpt, om de finge en större andel av produkten, alltså högre lön, så kan denna åsikt bemötas med anmärkningen, att varje kris föregås just av en period med stigande arbetslöner, då arbetarklassen i verkligheten får en större andel i den del av årsproduktionen, som är avsedd för konsumtion. Denna period måste tvärtom – som dessa riddare av det sunda och 'enkla' (!) människoförnuftet ser saken – förhindra krisen”³⁰

Med andra ord tenderar lönerna att stiga i toppen av en högkonjunktur, strax före en nedgång i ekonomin, då arbetskraften är en bristvara. Därför kan bristande efterfrågan inte anses vara den verkliga orsaken till överproduktionskriser.

Det är just keynesianismen som menar att kriser orsakas av en brist på ”effektiv efterfrågan” (”underkonsumtion”) och att lönerna eller offentliga utgifter bör höjas för att åtgärda problemet. Vänsterreformister för ofta fram sådana keynesianska resonemang som en lösning på den nuvarande krisen. Även om vi definitivt är positiva till att öka lönerna, måste det påpekas att idén att detta kommer att lösa kapitalismens kris är helt felaktig. I själva verket kommer de ökade lönerna helt enkelt äta upp vinsterna och tvinga kapitalisterna att skära ned på investeringar och produktion, vilket motverkar effekterna av en sådan åtgärd. Det är omöjligt att ”skapa” efterfrågan ur tomma luften. Kapitalismens rörelselagar bestäms av ett system av varuproduktion, inklusive arbetskraft. Att ropa om att staten ska ”skapa” efterfrågan är också utopiskt. Strategin att använda tryckpressen för att ”skapa” pengar som inte har en bas i reell produktion, kommer bara att spä på inflationen och minska arbetarnas inkomster. Det enda andra sättet för staten att öka utgifterna är att ta ytterligare en del av mervärdet genom beskattning. Detta kommer återigen betyda att man antingen måste ta av

²⁷ Engels, *Anti-Dühring*, s. 386, Stockholm, 1944.

²⁸ *Ibid.*, s. 398

²⁹ *Kapitalet*. Andra boken, s. 361, 1985.

³⁰ *Ibid.*

vinsten, vilket kommer att göra att kapitalisternas investeringar minskar, eller beskatta arbetarklassen som då kommer minska sin konsumtion och därmed reducera efterfrågan. Om de lånar (underskottsfinansierar) kommer de att få betala tillbaka med ränta. I slutändan kommer sådana lösningar bara intensifiera kapitalismens problem, inte lösa dem. Det är ett moment tjugotvå.

”Hela den kapitalistiska produktionsmekanismen sviktar under trycket av de produktivkrafter som den själv frambragt. Dess produktionsmedel låter sig inte längre förvandlas till kapital. De står outnyttjade och följaktligen måste även den industriella reservarmén förbli outnyttjad. Produktionsmedel, livsmedel, disponibla arbetare, alla förutsättningar för produktion och allmänt välstånd förefinnes i överflöd. Men 'just överflödet blir en källa till nöd och brist' (Fourier), ty det är överflödet som hindrar produktions- och livsmedlen att förvandlas till kapital.”³¹

Mot slutet av sitt liv återvände Engels ytterligare en gång till de grundläggande motsättningarna i kapitalismen, i sin inledning (1891) till Marx *Lönearbete och kapital*. Det kunde lika gärna ha varit skrivet för att beskriva situationen i världen idag. Vi lämnar därför sista ordet till honom i frågan om kapitalismens kris:

”Det mänskliga arbetets produktivitet, som dag för dag växer i hittills oanad grad, skapar till slut en konflikt, i vilken det nuvarande kapitalistiska systemet måste störtas samman. Å ena sidan omätliga rikedomar och ett överflöd av produkter, som långt överstiger köparnas efterfrågan. Å andra sidan samhällets stora massa proletariserad, förvandlad till lönearbetare och just därigenom satt ur stånd att tillägna sig detta överflöd av produkter. Samhällets splittring i en liten, övermåttligt rik klass och en stor, egendomslös lönearbetarklass resulterar i att detta samhälle kvävs av sitt eget överflöd, medan det stora flertalet av dess medlemmar knappast eller inte alls är skyddat mot den yttersta nöd. Detta tillstånd blir med varje dag allt mer förnuftsvidrigt och – onödigt. Det *måste* avskaffas, det *kan* avskaffas.”³²

---

³¹ Engels, *Anti-Dühring*, s. 381, Stockholm, 1944.

³² Marx, *Lönearbete och kapital*, s. 16, Stockholm, 1970.